

ՀՏԴ 378.14

Մանկավարժություն

ԱՐՅԱԽԻ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՀԵՔԻԱԹՆԵՐԻ ՃԱՆԱՉՈՂԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՉԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔԸ

Էլլադա ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ, Եվգենյա ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Բանալի բառեր - Ժողովրդական մանկավարժություն, բարձրարժեք, ազգային ոգի, պատշաճ գնահատում, ճանաչողական արժեք, դաստիարակչական արժեք, արցախյան ժողովրդական հերիաթներ, հուղական ապրումներ, զգացմունքներ, համոզմունքներ, երևակայություն:

Ключевые слова - Народная педагогика, высокие ценности, национальный дух, надлежащая оценка, узнаваемые ценности, воспитательные ценности, арцахские народные сказки, эмоциональные переживания, чувство, убеждения, воображение.

Keywords - national pedagogics, high-value, national spirit, proper assessment, recognizable values, educational values, , Artsakh national tales, mental feelings, sense, persuasion, imagination.

Э. Багдасарян, Е. Саркисян

УЗНАВАЕМЫЕ И ВОСПИТАТЕЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ АРЦАХСКИХ НАРОДНЫХ СКАЗОК

В данной статье, хоть и кратко, но освещаются узнаваемость, благородство, воспитательная ценность Арцахских народных сказок. На протяжении веков арцахский народ с помощью сказок, из поколения в поколение, воспитывал патриотизм, гуманизм, честность, трудолюбие, преодоление лени, страха, злости, алчности. Сказки сыграли огромную роль в воспитании в детях героизма; милосердия, храбрости, отваги, воли к преодолению сложностей, веру в трудящийся народ, в добро, в справедливость и правду.

E. Baghdasaryan, E. Sargsyan

RECOGNIZE AND EDUCATIONAL VALUE OF THE ARTSAKH NATIONAL TALES

The given article is devoted to recognition, precious and educational value of Artsakh national tales. For centuries, Artsakh people, educated patriotism, humanism, honesty, hard-working, overcoming laziness, fear, anger, greed from generation to generation.

Tales have a great role instilling children heroism, compassion charity, courage, bravery, the will to overcome difficulties, faith in the working people, in kindness, in justice and truth.

Սույն ամսագրային հոդվածում, թեկուզ և համառոտակի, քննության են առնված Արցախի ժողովրդական հեքիաթների ճանաչողական, բարոյախրատական, դաստիարակչական արժեքը: Արցախի ժողովուրդը դարեր շարունակ զանազան հեքիաթների միջոցով մատաղ սերնդի մեջ դաստիարակել է հայրենասիրություն, մարդասիրություն, գթասրտություն, ազնվություն, աշխատասիրություն, խարազանել է ծուլությունը, վախկոտությունը, չարությունը, շահամոլությունը:

Հեքիաթները հսկայական դեր են կատարել երեխաների մեջ հերոսական գծերի արմատավորման ուղղությամբ, մշակել են համարձակություն, խիզախություն, դժվարությունները հաղթահարելու կամք, ներշնչել են ջերմ հավատ աշխատավոր ժողովրդի, բարու, ճշմարտության, արդարության նկատմամբ:

Հայ ազգային դպրոցում առաջ է քաշվում սովորողների կրթության, ազգային ոգու դաստիարակելու կարևորագույն խնդիրը: Դպրոցի վերաբերյալ ընդունված հիմնադրույթներում նաև նշվում է, որ ազգային դպրոցի խնդիրն է դաստիարակել հայրենասեր, հայրենիքին նվիրյալ սերունդ, որը լինի ոչ միայն ֆիզիկապես ուժեղ, գեղագիտական և բարոյական իմացություններով, այլ ունենա իր ժողովրդի պատմության, մշակույթի, նրա բանահյուսության, մաքառումների ու վերելքների մասին համապատասխան գիտելիքներ, կարողություններ, հմտություններ և իմացություններ: Սովորողների դաստիարակության միջոցներից կարևորագույնը հայ ժողովրդի, նրա արցախյան հատվածի ժողովրդական բանահյուսությունն է, որն ազգային մշակույթի հարուստ ու մեծարժեք քնազավառներից մեկն է և համարվում է ազգի պահպանիչը: Այդ տեսակետից ուսանելի է ազգային մեծ բանաստեղծ Հովհ. Թումանյանի այն խորհուրդը, որ անհրաժեշտ է փրկել ժողովրդական հանճարով ստեղծված այդ գոհարները՝ վերապատմելով և մշակելով, որ «սա է ուղիղ ճանապարհը (բանահյուսության երկերի գրական մշակումը), որով հոսանք պետք է

տալ, ներս բերել, առողջ ժողովրդական ստեղծագործությունները և ուժեղ, հարուստ կենդանի լեզուն»։ [4, 102] Հայ ժողովրդի մշակույթի երախտավորները միշտ էլ բարձր են գնահատել ժողովրդական բանահյուսության դաստիարակչական դերն ազգի դաստիարակության գործում։ Դեռևս իր ժամանակին Ղ.Աղայանը ժողովրդական բանահյուսության տարբեր ժանրերը համարել է ոչ միայն դաստիարակության միջոց, այլև երեխայի մտածողության զարգացման միջոցներ։ Մեծ մտածող, գրական հասարակական գործիչ Մ.Նալբանդյանը խորհուրդ է տալիս. «Ազգային դպրոցը պիտի ուսուցանե ազգային մշակույթը, պատմությունը, գրականությունը, ավանդույթները, ազգային բանահյուսության արժեքները...» [5, 257]

Հայոց Արցախական աշխարհն իր բազմադարյան պատմության տարբեր շրջաններում ընդգրկվել է Մեծ Հայքի ընդհանուր քաղաքական ու մշակութային ոլորտներում։ Հայագիտության նվիրյալ գիտնականների անբասիր ուսումնասիրությունները վերստին հաստատել են (ընդդեմ թուրք վայ – պատմաբան կեղծարարների), որ արցախահայությունը նույն հայ ժողովուրդն է՝ նրա անբաժանելի բաղադրամասը, ինքնուրույն պատմական ճակատագրով, նյութական և հոգևոր կյանքի յուրատիպ դրսևորումներով, ինքնատիպ մշակույթով և սեփական հայրենիքով։ Աներկբա կարելի է ասել, որ հայ ժողովրդի բազմադարյան հարուստ բանահյուսության անբաժանելի մասն են կազմում նաև արցախյան հեքիաթները, որոնց տեղական երանգավորմամբ հատուկ են նույն օրինաչափությունները և ընդհանուր ազգային առանձնահատկությունները։

Արցախյան բանահյուսության հավաքմամբ անգնահատելի ծառայություն են մատուցել ազգագրագետներն ու բանագետները։ Նկատի ունենք Եր.Լալայանին («Ձանգեզուր, նյութեր ապագա ուսումնասիրության համար», «Ազգագրական հանդես», գիրք 4, Թիֆլիս, 1892), Ստ.Լիսիցյանին («Լեռնային Ղարաբաղի հայերը», 1981), Մ.Գրիգորյանին («Լեռնային Ղարաբաղի բանահյուսությունը», 1971), Ա.Ղանալանյանին («Ավանդապատում», 1969), մասամբ՝ Մ.Առաքելյանին, Ռ.Ղահրամանյանին («Նմուշներ Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդական բանահյուսությունից», 1978), Լ.Հարությունյանին («Նշխարներ Արցախի բանահյուսության», 1991) և ուրիշների։ Հայաստանի հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի բանահյուսության արխիվում պահպանվող նյութերից [2, 326] տեղեկանում ենք նաև, որ 19-րդ դարի երկրորդ կեսին՝ 1850 - 60 - ական թվականներից սկսած, Արցախի մշակութային կյանքի զարգացման շրջանում, մշակույթի նախանձախնդիր գործիչներ Բահաթյան եղբայրները՝ Առաքելը նույն ինքը՝ ականավոր մանկավարժ Առաքել Բահաթյանը, Ալեքսանդրը և Գրիգորը, արձագանքելով բանահավաք հրատարակիչ Տիգրան Նավասարդյանի հայրենասիրական կոչին՝ մոռացությունից փրկել հայ ժողովրդական բանահյուսության գանձերը, Շուշի քաղաքի և հարևան գյուղերի բնակիչներից գրի առնել բանահյուսության տարբեր ժանրեր՝ հեքիաթներ, անեկդոտներ, հանելուկներ, զրույցներ... և այլն, մեծ գործ են կատարել հայրենի երկրամասի բանահյուսության նյութերի հավաքման ու նրա մշակման ուղղությամբ։ Հետագայում՝ 1882 թ., Տ.Նավասարդյանը վաղարշապատում հրատարակում է Բահաթյան եղբայրների և Շուշիի հայոց հոգևոր թեմական դպրոցի ուսուցիչների ու աշակերտների հավաքած արժեքավոր բանահյուսության ժանրերը։ [1, 68]

Պետք է նաև հիշատակել, որ անցյալի («Արարատ», «Արձագանք», «Մշակ», «Նոր Դար», «Ազգագրական հանդես», «Ղարաբաղ», «Նոր կյանք» և այլն) և մերօրյա ամսագրերում ու թերթերում բովանդակվից ու հետաքրքիր հոդվածներով հանդես են եկել բանահյուսությամբ զբաղվողներ Հ.Թավրիզյանը, Գ. Շերմազյանը, Մ.Բարխուդարյանը, Կ.Մելիք Շահնազարյանը («Տմբլաչի Խաչանը»), Ա. Ղազիյանը, Ս. Իսրայելյանը և շատ ուրիշներ։ Անշուշտ, վերոնշյալ և այլ աղբյուրներ աղբյուրագիտական հիմք են ծառայել անցյալի և մեր ժամանակի հետազոտողների համար։ Հարկ ենք համարում նաև նշել այն հանգամանքը, որ այդ և ուրիշ հեղինակների՝ բանահյուսության բազմաբովանդակ ժանրերին նվիրված ուսումնասիրություններում պատմաբնական տեսանկյունով վերլուծված են միայն բանահյուսության ձևավորման ու զարգացման շրջանների հետ կապված հիմնահարցերը։

Մենք շատ արժեքավոր ենք համարում նաև Վարդան Հացունու «Դաստիարակությունը հին հայոց մեջ» (1923), Վասիլ Հարությունյանի «Դաստիարակչական գաղափարները

ժողովրդական հեքիաթներում» (1959) հայ ժողովրդական մանկավարժության հիմնահարցերի ուսումնասիրությանը նվիրված աշխատությունները: Հայ ժողովրդական մանկավարժության առանձին հարցեր քննության են առնված նաև վաստակաշատ մանկավարժ գիտնականներ՝ Ար.Ալպոյաճյանի «Պատմություն հայ դպրոցի» (1946), Աբ. Մովսիսյանի «Ուրվագծեր հայ դպրոցի և մանկավարժության պատմության» (1958), Թ.Զուհարյանի «Հայ գրականության մեթոդիկա» (1972), «Հայ մանկական գրականության պատմության ուրվագծեր» (1973) և այլոց ուսումնասիրություններում: Ուշագրավ է նաև, որ վերջին ժամանակներս նոր հետազոտողներ հայ ժողովրդական մանկավարժության առանձին հիմնահարցերին նվիրված ատենախոսություններ են պաշտպանել (Ն.Մարտիրոսյան, «Ժողովրդական բանահյուսության դերը սովորողների բարոյական որակների ձևավորման գործում», Ե., 2006), և հրատարակել բազմաբնույթ հոդվածներ «Մանկավարժական միտք», «Մանկավարժ», «Մխիթար Գոշ», «Նախաշավիղ» և այլ պարբերականներում: Մեր ժամանակների հրամայականն է նորովի ուսումնասիրել հայ ժողովրդի բազմադարյան հարուստ բանահյուսության անբաժանելի մաս կազմող արցախյան բանահյուսության ժանրերում արտացոլված ժողովրդական մանկավարժության հիմնահարցերը, որոնք մեծապես կհարստացնեն հայ ժողովրդի բանագիտությունն ընդհանրապես և որոշակիորեն կնպաստի նաև «հայ ժողովրդական մանկավարժություն» ամբողջական դասընթացի ստեղծման համար: Կարևոր ենք համարում նաև նշել, որ նվիրյալ բանահավաքների ջանքերով արցախյան բանահյուսության բարձրարժեք գործերը մոռացությունից փրկվելով ու հրատարակվեն, հիմնալի նյութ կարող են դառնալ թե՛ դպրոցում և թե՛ բուհում կրթադաստիարակչական բազմազան խնդիրների լուծման համար: Եվ ճիշտ նկատում է անվանի հոգեբան Ալբերտ Նալչաձյանը. «Ուսումնասիրել ժողովրդական մանկավարժության մշակույթը և գիտական մանկավարժության ոլորտ տեղափոխել այն մանկավարժական գիտելիքներն ու փորձը, որոնք մնայուն արժեք են ներկայացնում» [3, 17]: Հիրավի, ներկա ժամանակներում մանկավարժական գիտության կարևորագույն նպատակներից է նաև ամենայն խորությամբ ուսումնասիրել ժողովրդի դաստիարակչական աշխատանքի դարավոր փորձը, գտնել դրա ռացիոնալ հատիկը կազմող առաջավոր գաղափարները և դրանցով հարստացնել մանկավարժության տեսությունն ու պրակտիկան: Չէ որ ազգային դպրոցի նոր հայեցակարգը պետք է հիմնվի մեր ժողովրդի մշակույթի հարուստ պատմության, այդ թվում ժողովրդական բանահյուսության պատշաճ գնահատման վրա, այսինքն պետք է ընդհանրացնել դարերի ընթացքում կուտակված կրթության ու հայեցի դաստիարակության իմաստությունն ու փորձը, մանկավարժական ավանդույթներն ու արժեքները, այն ամեն լավագույնը, որ ստեղծել է հայ ժողովրդական մանկավարժությունը, և միաժամանակ հաշվի առնել մեր կյանքի պահանջներն ու զարգացման միտումները:

Բանահյուսության ժանրերում կյանքն արտացոլվում է մարդկային կերպարների, գործող անձների, դրանց հատկանիշների, հարաբերությունների, խոհերի և զգացմունքների ցուցադրման միջոցով: Բնութագրվում և արժանի գնահատական են ստանում հերոսների ոչ միայն հոգևոր-բարոյական հատկությունները, այլև հումանիստական, հայրենասիրական հատկանիշները, ֆիզիկական ուժը, հնարամտությունը, խելքը:

Արցախյան բանահյուսության հնագույն ժանրերից է հեքիաթը: Դարեր շարունակ Արցախի ժողովուրդը զանազան հեքիաթների միջոցով մատաղ սերնդի մեջ դաստիարակել է հայրենասիրություն, ազնվություն, աշխատասիրություն, խարազանել է ծուլությունը, վախկոտությունը, չարությունը, շահամոլությունը: Հեքիաթները հսկայական դեր են կատարել երեխաների մեջ հերոսական գծերի արմատավորման ուղղությամբ. մշակել են համարձակություն, խիզախություն, դժվարությունները հաղթահարելու կամք, ներշնչել են ջերմ հավատ աշխատավոր ժողովրդի, բարու, ճշմարտության, արդարության նկատմամբ: Տեղին է հիշատակել հայ ուսուցչապետ Ղ.Աղայանի խորիմաստ միտքն այն մասին, որ հեքիաթը բարոյական և մտավոր զարգացման համար շատ նման է մայրական կաթին, որ մարդու հանճարի և տաղանդի սերմերը պետք է փնտրել նրա լսած հեքիաթներում: Ժողովրդի

մեծագույն մանկավարժի ստեղծած հեքիաթային կերպարները երեխայի մտքին ու սրտին են հասցնում իր ազգի ստեղծագործության ոգին,կյանքի նկատմամբ նրա հայացքները, ձգտումները:

Որպես ճանաչողական և դաստիարակչական արժեք ունեցող վառ օրինակ վկայակոչենք Արցախում ստեղծված հեքիաթներից մի քանիսը: «Մարդ» հեքիաթում արծաարծված է մարդկությանը հավերժ հուզող թեման՝ կյանքի սերը և պայքարը մահվան դեմ:կյանքից անմուրազ հեռացող մայրն անընդհատ մաքառում է մահվան դեմ՝ հետաձգելու այն, և ցանկանում է տեսնել իր գավակների բարօրությունն ու երջանկությունը:

Ըստ «Վեղը շատ չբարեն» հեքիաթի կենսափիլիսոփայության՝ աշխատանքում ամենաքաղցր բանը հողն է, ամեն երկրայինի սկիզբը,որից ծնվում են բոլոր բարիքները՝ հացը, ջուրը, աղը և այլն: Իմաստուն հեքիաթասացը մարդուն խորհուրդ է տալիս՝«աշկդ ծակ չը պահես, քո դուռմանդ քո աշկդ ա», «Ծառ շատ տնգե, համա շիլ չըղնիս քրիստոսա տունգը պուք տաս,քամուն պերած սերմը տնգիս»:Ձևավորելով ազնիվ, խելոք, քաջ ու հնարամիտ, ձեռներեց ու աշխատասեր մարդու իդեալը՝ հեքիաթասաց ժողովուրդն անխնա ձաղկում, դատապարտում և ծաղրում է մարդկային թերություններից հատկապես չարությունը,ազաւությունը, («Թաքավերեն ըսճիկանը խոսկը»,«Երկու ախպեր»), ծուլությունն ու հիմարությունը («Մրթընեզ՝ ճոխտն էլ մի խելքու»),դրվատում բարիյացականությունը «Ծիկան» հեքիաթում, որում անձնագոհ,ճարպիկ, խելոք երիտասարդը կարողանում է խաբել վիշապին և փրկել հայրենակիցների կյանքը:Այդ է պատճառը, որ երկրի թագավորը բարձր է գնահատում Ծիկանին և իր աղջկան ամուսնացնում՝ նրա հետ ու նրան դարձնում երկրի թագավոր: Ընդամենը «Ահմադ» հեքիաթի երկու էջում ժողովուրդը սքանչելիորեն ներկայացնում է քաղաքակիրթ մարդկության բոլոր ժամանակների վսեմ համոզմունքներից մեկը՝ բարեգործությանը պետք է պատասխանել նրախտագիտությամբ, և դատապարտում է կամքի թուլությունը,աչքածակությունը և եսապաշտությունը[6,290]: Հեքիաթում փոքր եղբայրները հնարավոր չեն գտնում ոտնատակ տալ իրենց բարերարի տանը կերած աղ ու հացը...ու «մին պեժակ ճուրը» և սրբապղծել նրա աղջկա պատիվը:Սակայն նրանց միջնակ եղբայրը հանուն իր եսասիրական հաճույքի պատրաստվում է այդ շնությունը կատարել,որի համար էլ պատժվում է՝ զրկվելով հոր ժառանգությունից:

Բազմազան ու բովանդակալից է արցախյան հեքիաթների թեմատիկան,որում ընդգծված են կենցաղ,սովորություններ, ավանդություններ,ժողովրդի նրագանքը,իդեալները և այլն: Հեքիաթներում արտահայտված ազգային դաստիարակության գաղափարները չեն ընկալվում որպես արագ մոռացվող ճանաչողական տեղեկատվություն,այլ հոգին ու բանականությունը պարուրող, խորապես ապրած համոզմունքներ, որոնց հիման վրա ձևավորվում է մարդու անձնական և հասարակական վարքագիծը:

Արցախը ունենալով յուրահատուկ աշխարհագրական դիրք, բնակլիմայական պայմաններ,յուրօրինակ սովորություններ ու զբաղմունքներ, դարերի ընթացքում ստեղծել է իր ինքնատիպ մշակույթ:Նրա բանահյուսական անբավ գանձարանն ընդգրկում է բազմաթիվ հրաշապատում հեքիաթներ, առակներ, ավանդույթներ,ավանդազրույցներ և ժողովրդական հանճարի ծնունդ այլ ստեղծագործություններ: Կասկած չի կարող լինել,որ դրանք կրթական ու դաստիարակչական մեծ արժեք ունեն ներկա ու գալիք սերունդների համար: Արցախի բանահյուսության մեջ մինչև այսօր պահպանված են մարդկանց մտածողության բնորոշ գծերը,բնության,հողի, ջրի, արևի,կրակի,ծառի,առանձին կենդանիների պաշտամունքի հետքերը,նախնիների ընտանեկան օջախի պաշտամունքը և այլն: Ժողովուրդը աճող սերնդին հեքիաթ պատմելով, իր առաջ որոշակի նպատակ է դրել՝դաստիարակել իր ժողովրդին որպես անձնվիրաբար ծառայող, ինքնագոհության պատրաստ մարդ:

Արցախի բանահյուսության բնորոշ առանձնահատկություններից մեկն էլ այն է, որ նրանում ցայտուն կերպով է արտահայտված ժողովրդի բողոքը սոցիալական անարդարությունների դեմ:Հատակապես հեքիաթներում ժողովուրդն իր բողոքի ձայնն է բարձրացնում արդարությունը, մարդկային իրավունքները և ազատությունները ոտնահարողների դեմ և

որպես չարի մարմնացում՝ պատժում, կործանում է դրանց ներկայացուցիչներին: Արցախյան հեքիաթների բնորոշ առանձնահատկություններից մեկն էլ լավատեսությունն է: Հեքիաթներում դրական հերոսը գրեթե միշտ ծանր պայմանների մեջ է լինում, բայց երբեք չի հուսալքվում, զգում է իր գործի ճշմարտացիությունը, ժողովրդի համակրանքը, ձգտում է դեպի անմահության դափնին: Հեքիաթներում միշտ էլ դրական հերոսի համար ապահովում է բարոյական հաղթանակ, որով և իր սերունդներին բարու և արդարության դասեր է տալիս ու հաղթանակի հավատ է ներշնչում:

Չնայած հեքիաթներում դրսևորվող չափազանցություններին, նրանցում արտացոլվում են ժողովրդի մտածողության, հոգեբանության, սպասելիքների և երազանքների իրական պատկերները: Ամեն մի հեքիաթի մեջ կան իրականության տարրեր: Բարձր արժեքավորելով ժողովրդական բանահյուսությունը և առանձնապես հեքիաթը՝ Աղայանն այն համարել է ժողովրդի հոգեբանության ուսումնասիրության լավագույն միջոց:

Հեքիաթը ժողովրդական բանահյուսության ժանրերից ամենահինն է, այն իր հետ բերել է նախամարդը, բերել է պարզունակ ձևով: Նախամարդը հավատացել է գերբնական ուժերին (որոնք այն ժամանակ վախ էին առաջացնում): Գերբնական ուժերը տիրապետել են մարդուն, նրա մտածողությանը, հոգեկան աշխարհին, իսկ այդ պատմությունները հանդիսացել են ժողովրդական հեքիաթների սաղմերը: Լեզվի զարգացմանը զուգընթաց մարդն ընդունակ է դառնում վերացական մտածողության, երևան է գալիս մարդուն բնորոշ հատկություններից մեկը՝ երազելու ունակությունը, և այդ կարողություններն իրենց դրսևորումն են գտնում հեքիաթներում:

Հեքիաթը փոխանցվում է ուրիշ մարդկանց, սերունդներին՝ իր մեջ խտացնելով նաև նրանց փորձը, իդեերն ու ցանկությունները և, շուրթերից շուրթ անցնելով, հասնում է մեզ որպես կյանքը գեղարվեստորեն արտացոլելու միջոց, հոգևոր սնունդ, որը շատ սերունդներ է սնուցել և կսնուցի:

Հեքիաթները՝ որպես համով հոտով գրված ստեղծագործություններ, կլանել և կլանում են բոլոր տարիքի մարդկանց, լինեն նրանք մանուկ թե՛ ալեհեր, մեծ թե՛ փոքր: Մեծ է հեքիաթի դաստիարակչական նշանակությունը և զուր չէ, որ այն հանդիսացել է մի <<հրաշք բանալի>>, որի առջև բաց են եղել բոլոր դոները՝ դեպի տիեզերք, երկրի ընդերք, բնություն, աշխատանք, մարդկային սիրտ ու զգացմունքներ: Այն դպրոցի բացակայության պայմաններում թոյլ է տվել մանկան մտածողությանն ու երևակայությանը, հարստացրել նրա խոսքը, դաստիարակել նրան, սեր արթնացրել բարու, անմեղի, արդարի և ասելություն՝ չարի, դաժանի, անիրավացիի նկատմամբ՝ ինչ-որ տեղ փոխարինելով դպրոցական ուսուցմանը:

Նահապետական բազմանդամ ընտանիքներում հատկապես ձմռան ցրտաշունչ օրերին խլվլացել են մանուկները, աղմկել, սակայն բավական է եղել, որ մանուկները լսեին <<եղել է, չի եղել>> արտահայտությունը, որպեսզի անմիջապես հանգստանային, գային նստեին պապի կամ տատի մոտ՝ նահապետական բուխարու կամ թոնրի շուրջ, և ծայր են առել հեքիաթները՝ ոգևորող, զայրացնող, ուրախացնող ու ասելություն առաջացնող: Նրանց աչքերը փայլել են, կայծկլտացել, նրանց աչքերի առջև բացվել են կախարդական աշխարհի դոները, զմրուխտ դուշի և գորգի վրա նստած մտքով սլացել են Սև, Կարմիր թագավորություններ: Նրանց թույլ և փոքրիկ ձեռքերը բռնեցվել են չարի դեմ, հողագործին խաբող տերտերի ու տիրոջ դեմ, մանկանը տանջող խորթ մոր դեմ և թուլացել են, ծափ զարկել, երբ հաղթել է բարին, արդարը, երբ չարը կործանվել է: Արտասվել է մանուկը, երբ հանկարծ բարին հանդիպել է անհաջողության, տանջվել:

Հեքիաթները եղել են մասնագիտություններ ու արհեստներ ընտրելու ու տարածելու միջոց, գաղափար են տվել աշխատանքների տեսակների ու գործիքների մասին և սեր արթնացրել վերջիններիս նկատմամբ: Հեքիաթը երեխանների մեջ զարգացնում է ոչ միայն համամարդկային, այլև ազգային, հայրենասիրական զգացմունքներ: Օնոլոգիայի թեման ներծծված է հայկական հեքիաթներում, գրույցներում պատմվածքներում: Այն ազգային բնորոշ հատկանիշներից է:

Շատ բնորոշ է հեքիաթի հեղինակ ժողովրդի երազանք-ցանկությունը՝ «<հանց բեղար խելունք խոսկը խելունք կործ տեռնար, ըստածու կյիրավը դաստի կդարվար, խելունքը միշտ թագավեր տեռնար>>:

«<Պիճ ապերը>> հեքիաթում ժողովուրդ հեղինակը շարունակում է իր կենսափիլիսոփայությունը՝ եզրակացնելով, որ «<պճոթունը (Ճարպկությունը) վեր կա, ամեն հինչ ա, ետե ճելի աշխարքս ուննական ա>>:

«<Մարը>> հեքիաթում արծարծված է մարդկությանը հավերժ հուզող թեմա՝ կյանքի սերը և պայքարը մահվան դեմ: Կյանքից անմուրազ հեռացող մայրն անընդհատ մաքառում է մահվան դեմ՝ հետաձգելու այն, և ցանկանում է տեսնել իր զավակների երջանկությունը:

Ըստ «<Վեղը շատ չըչարե>> հեքիաթի կենսափիլիսոփայության՝ աշխարհում ամենաքաղցր բանը հողն է, ամեն երկրայինի սկիզբը, որից ծնվում են բոլոր բարիքները՝ հացը, ջուրը, աղը և այլն:

Իմաստուն հեքիաթասացը մարդուն խորհուրդ է տալիս «<աշկդ ծակ չի պահիս, քու դուշմանդ քու աշկդ ա>>», «<ծառ շատ տնգե, համա շիլ չըղնիս քրիստոսատունգը պուք տաս, քամուն պերած սերմը տնգիս>>:

Ոսկեվազի հնագույն հայրենիքներից մեկի՝ Արցախի ժողովուրդն իր թագավորներից մեկի բերանով իմաստուն խորհուրդ է տալիս ոչ թե ոչնչացնել խաղողը, գինի չպատրաստել ու գինի չխմել, այլ այնքան խմել, որ մեռնելու փոխարեն կարողանա առյուծ սպանել: «<Ա ժողովուրթ, խմիշքը քըշեցեք, ամմա խմեցեք վըեչ թա վըեր ընգելի մըռնելի հետե, այլ առյուծ ըսպնելի պետե>>: («<Առյուծ սպանող տղան>>)

Բնորոշ է այն հանգամանքը, որ մարդկային արժանիքները և թերությունները բնութագրելիս հեքիաթասաց ժողովուրդը խտրականություն չի դնում կանանց և տղամարդկանց միջև՝ դրանով ընդգծելով երկու սեռի նկատմամբ էլ ունեցած իր մարդկային հավասարաժեշտ վերաբերմունքը: Այսպես, «<Իտի կնեց էլ ա ինում>>», «<Օրթնված կնեց>>», «<Տոն տինողը կնեց ա>>», «<Թաքավըերեն ըխճըկանը խոսկը>>» հեքիաթներում արտահայտված է ամուսիններին հավատարիմ լինելու գաղափարը և հայ կնոջ ու ընտանիքի վերաբերյալ ժողովրդի կենսափիլիսոփայությունը՝ «<տըղըմարթին հարստությունը կնեցն ա, նրան ա պատկանում տոնն էլ, տըղն էլ ...>>», «<կնեցը պիտի խելունք ինի, մինն երկու անե ...>>: Եվ ահա այդ իմաստուն, հեռատես և ընտանեկան կանանց շնորհիվ է, որ դարեր անընդհատ հարատևել է հայի օջախը՝ դառնալով համայն ազգի գոյատևման պոլիսներից մեկը: Այդ է պատճառը, որ «<Օվչի Փիրումը>>» հեքիաթում ժողովուրդ հեքիաթասացը, նկարագրելով որսորդ Փիրումի և իր կնոջ միջև ծագած հիմար վեճը, արձանագրում է, որ անցյալներում ընդունված չէր արցախցու ընտանիքում կնոջից բաժանվելը և դառնությամբ ավելացնում է, որ «<կնեց տուս քցիլը տրանա ետև ա ադաթ ընգյալ>>:

Ձևավորելով ազնիվ, խելոք, քաջ ու հնարամիտ, ձեռներեց ու աշխատասեր մարդու իր իդեալը՝ հեքիաթասաց ժողովուրդն անխնա կերպով դատապարտում և ծաղրում է մարդկային թերություններից հատկապես չարությունը, ազահությունը («<Թաքավըերեն ըխճըկանը խոսկը>>», «<Պոզը>>», «<Երկու ախպեր>>» (ծուլությունն ու հիմարությունը) («<Մրթըկնեգ՝ ճոխտն էլ մին խելքու>>»), (ժլատությունն ու աչքածակությունը) («<Ղազը>>»), սեփական խելքի պակասը («<Հփուռկես>>):

Արցախյան բանահյուսության մյուս ժանրերում՝ ավանդույթներում («<Վանք գյուղի մասին ավանդույթ>>»), («<Շուշի քաղաքի մասին>>»), («<Օխարշավ>>»), նրգիծական գրույցներում («<Տավար պահողը>>», «<Մորամանկ ծառան>>»), հանելուկներում («<Հալբաթ եկալ ա, վեր եկալ վըեչ>>»), («<Մահ կամ ազդեցություն>>», «<Մե տուս քըցից թաքավորը պահակին>>» [7,128] և այլն) աչքի են ընկնում մարդասիրության, հայրենասիրության, մարդկային արժանապատվության և այլ առաքինությունների գաղափարները, որոնցով այնքան շռայլորեն օժտված են հայ ժողովրդի այս հատվածի բնակիչները:

Արցախյան ժողովրդական բանահյուսությունը, ի թիվս հեքիաթների, լայն հնարավորություն է տալիս հասունացող սերնդին՝ առնչվելու բարու և չարի հետ, մարդու բարոյական ինքնագիտակցության, պարտքի, խղճի, պատասխանատվության, արժանապատվության, մարդու հուզական

ապրումների հետ և դրանց ազդեցության ներքո կազմակերպել իրենց անձնական և հասարակական վարքը:

Արցախյան բանախյուսության հարուստ ժանրի՝ բնագրի լեզվով ու ծավալով անփոփոխ գրի առնված (բանահավաքությամբ ձեռք բերած նորահայտ նյութերի) նմուշների մեր ուսումնասիրությունը հաստատում է այն ճշմարտությունը, որ Հայոց Արևելից կողմանց՝ Ադվանից ողջ հայ աշխարհի՝ պատմական Արցախի՝ դարերով ստեղծված ժողովրդական բանախյուսությունը սկիզբ է առել կյանքի իմաստուն ու բազմահարուստ ակունքներից, որոնցից սնունդ են առել ժողովրդի առաջին պատկերացումները և մարմնավորել հեքիաթների, առած-ասացվածքների, հանելուկների, երգերի և այլ բնույթի բանավոր ստեղծագործությունների մեջ: Սրանք դարեր ուղեկցել են ժողովրդին և կրթել ու դաստիարակել նրան: Առանձնապես սերնդեսերունդ անցնելու իրավունք են ստացել ժողովրդական այն ստեղծագործությունները, որոնք համապատասխանել են մատաղ սերնդի ըմբռնումներին, բավարարել են նրանց հետաքրքրությունները: Ժողովուրդը՝ իբրև իմաստուն ուսուցիչ, առաջին է մտահոգվել երեխայի հետաքրքրություններով, նրան իր իմաստուն խոսքով զբաղեցնելու և զվարճացնելու, հայեցի ոգով ուսուցանելու և դաստիարակելու գործով: Արցախյան բանախյուսության տարբեր ժանրեր իրենց հայրենաշունչ արտահայտչամիջոցներով կատարել են անգնահատելի դեր երեխայի ու պատանու լեզվի, մտածողության ու երևակայության զարգացման գործում և այսօր էլ կազմում են մանկան ընթերցանության որոշակի բաժինը:

Այսպիսով՝ այս հոդվածում, թեկուզ և համառոտակի, քննության են առնված Արցախի ժողովրդական բանախյուսության, մասնավորապես հեքիաթների մեջ արտացոլված ազգային դաստիարակության մի քանի հարցեր, որոնցով, անշուշտ, չի սպառվում հիմնահարցի գիտական մեկնաբանումը, այն պահանջ է առաջադրում հետազայում ավելի մանրամասնորեն ուսումնասիրելու և ամենայն խորությամբ, գիտամանկավարժական տեսանկյունով լուսաբանելու ու առաջադրելու այն տեսակետներն ու մեթոդները, հիմնադրույթները, որոնք այսօր ընդունելի են գիտական մանկավարժության համար: Այդպիսի ուսումնասիրության արդյունքները կարող են օգտագործվել ինչպես բանագիտության, ազգագրության, հոգեբանամանկավարժական գիտությունների բնագավառում, այնպես է ազգային դաստիարակության նոր համակարգի մշակման և կրթադաստիարակչական գործնական աշխատանքներում:

Գրականություն

1. Ա. Նավասարդյան, Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, գիրք 7, Թիֆլիս, 1891;
2. Հայաստանի հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի բանախյուսության արխիվ. ֆ. 2. 2904-3175 և Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանի հեղինակի անվան ֆոնդում:
3. Ա. Նավաջանյան, Ս. Մկրտչյան, Էթնիկական մանկավարժություն, «Զանգակ», Ե. 2003:
4. Հովհ. Թումանյան, Երկերի ժողովածու, հ. 4, Ե. 1951::
5. Մ. Նալբանդյան, Հրապարակախոսական երկեր, Ե. 1987:
6. Մ. Գրիգորյան, Լեոնային Ղրաբաղի բանախյուսությունը, ՀՀ ԳԱԱ հր.. Ե. 1971
7. Լ. Հարությունյան Նշխարներ Արցախի բանախյուսության . Ե, 1991:
8. Ա. Ղանալանյան, ժողովրդական բանախյուսության մի քանի հարցեր, Ե, 1954:

Տեղեկություններ հեղինակների մասին.

Էլլադա Բադդասարյան, Մանկավարժության և հոգեբանության ամբիոնի դոցենտ
e-mail: gayangayan683@mail.ru

Եվգենյա Սարգսյան, Արցախի պետական համալսարանի մանկավարժության և հոգեբանության ամբիոնի դոցենտի պաշտոնակատար
e-mail:

Հոդվածը տպագրության է ներաշխարհել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, մ. գ. դ. Գ. Վ. Հարությունյանը: